

Мацкевич А. Р.,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

КОМУНІКАТИВНІ СМИСЛИ МОДАЛЬНОСТІ В АРАБСЬКОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

У статті досліджуються поняття комунікативного смислу та модальності, а також їхнє співвідношення на матеріалі арабського публіцистичного тексту. Встановлено семантико-прагматичні особливості комунікативних смислів модальності у контексті умов, які впливають на успішність чи неуспішність комунікації.

Ключові слова: модальність, комунікативний смисл, комунікативна девіація, публіцистичний текст.

В статье исследуются понятия коммуникативного смысла и модальности, а также их соотношение на материале арабского публицистического текста. Установлено семантико-прагматические особенности коммуникативных смыслов модальности в контексте условий, влияющих на успешность или неуспешность коммуникации.

Ключевые слова: модальность, коммуникативный смысл, коммуникативная девіація, публицистический текст.

The article traces the notions of communicative sense and modality, as well as their correlation based on the Arabic publicistic text. It is established the semantic and pragmatic features of communicative sense of modality in the context of conditions that affect the success or failure of communication.

Key words: modality, communicative sense, communicative deviation, publicistic text.

Процес мовленнєвої комунікації – це складний багатоаспектний процес, який супроводжується найрізноманітнішими відхиленнями, а саме – комунікативними девіаціями, як відсутністю взаєморозуміння і згоди між учасниками спілкування, адресантом і адресатом [2, с. 238-239]. Оскільки у сучасній лінгвістиці існує сталий інтерес до проблем гармонізації комунікації та зняття комунікативних конфліктів, необхідність дослідження факторів комунікативної девіації становить особливу актуальність [2, с. 213-214].

Серед умов, які впливають на успішність чи неуспішність комунікації у межах досліджуваного матеріалу (арабського публіцистичного тексту, а саме статті Сальмана Абу Сетти “Європа повертається до Єрусалима” (*Salmānu ‘Abū Satta / ‘Urubbā ta ‘ūdu ‘ilā-l-Qudsi*) у кувейтському журналі “al-Arabī” (1/5/2009, № 606) [7]), можна виділити зокрема ті, що пов’язані з проблемою співвідношення модальності та комунікативного смислу.

Якщо модальність, попри різноманітність трактувань, – це, традиційно, широка універсальна функціонально-семантична категорія, яка виражає різні види об’єктивного відношення висловлення до дійсності, а також різні види суб’єктивної кваліфікації адресантом того, про що йдеться в повідомленні [6, с. 303; 5, с. 367; 1, с. 191, 193], то у визначенні поняття комунікативного смислу за основу було взято дефініцію Ф. Бацевича, згідно з яким комунікативний смисл – інформаційний компонент спілкування, як явлена інтенція учасників спілкування, що може бути апіорним (на явним у свідомості учасників спілкування як потенційний складник) й апостеріорним (виформовується у процесах “тут і тепер” спілкування [1, с. 18-19]).

Таким чином, у статті С. Абу Сетти “Європа повертається до Єрусалима” [7] поєднуються об’єктивний та суб’єктивний типи модальності. Об’єктивна модальність, як обов’язковий семантико-прагматичний елемент тексту, реалізується у межах модальності реальності, що стає домінантою тексту і виражається переважно формами перфекта дієслів минулого часу дійсного способу; водночас суб’єктивна модальність у тексті статті реалізується у низці значень, носіями яких виступають різні типи форм.

Приклад 1 [7]:

[*kāna min bayna ‘a ‘dā ‘i farīqi-l-misāhāti šabbun taḥarraḡa ḥadīsan min madrasati-l-misāhāti fī wūlitš / wa kāna maḡrūran wa muta ‘aḡrifan wa tumaššilan ḥaḡīḡiyun li-l- ‘aḡliyyati-l- ‘isti ‘māri-l-birīḡāniyyi fī žālīka-l-waḡtī*]

“Серед членів топографічної групи був юнак [майбутній міністр військових справ Британії – Гораціо Кімченер (*ḥūrātīšiyū kitšinir-l-laži ‘ašbaḥa fī-mā ba ‘da wazīra-l-ḥarbi-l-birīḡāniyyi*)], який нещодавно закінчив топографічну школу у Вулвітші і був пухатим, зарозумілим, типовим представником британського імперіалізму”.

У висловленні прикладу 1 встановлено такі типи модальності: а) об’єктивна реальна модальність (засоби вираження: форми дієслів минулого часу дійсного способу *kāna / taḥarraḡa* “... був ... закінчив ...”), б) суб’єктивна модальність негативної якісної оцінки суб’єктом-адресантом об’єкта висловлення (засоби вираження: встановлений з контексту референт – *ḥūrātīšiyū kitšinir* “Гораціо Кімченер” – співвідноситься з лексемами, що містять від’ємне оцінювальне значення: *maḡrūran* “пухатий”, *muta ‘aḡrifun* “зарозумілий”, *tumaššilun ḥaḡīḡiyun li-l- ‘aḡliyyati-l- ‘isti ‘māri-l-birīḡāniyyi* “типовий представник британського імперіалізму”).

Приклад 2 [7]:

[*wa lakinna ‘aḥḡara ‘a ‘māli-hi huwa ‘inšā‘u wa tadrību wa taslīhu milīšiya li-l-yuhūdi taḡta ‘ismīn mudallīlin huwa ḥarrāsu-l-muswta ‘marāti-l-laži ‘ašbaḥa fī-mā ba ‘da ḡayša-l-ḥāḡānāti-l-laži- ‘ḥtalla falisḡina ‘āma ‘alfīn wa tis ‘i mi ‘atīn wa šatānīn wa ‘arba ‘īna wa ḡarada ‘aḥla-hā min-hā ‘urīfa bi-n-nakbati*]

“Проте найсерйознішою справою [Герберта Семюеля, першого верховного британського комісара у Палестині (*ḥirbart šātūyīlu ‘awwalu mandūbin sāmin fī falisḡina*)] є створення, підготовка та озброєння єврейської міліції під оманливою назвою “колоніального сторожа”, що згодом стала армією аль-Гаджана, яка окупувала Палестину у 1948 році і вигнала її мешканців – ця подія відома як “ан-накба” – лихо”.

У висловленні прикладу 2 встановлено такі типи модальності: а) об’єктивна реальна модальність (засоби вираження: форми дієслів минулого часу дійсного способу *ašbaḥa / iḥtalla / ḡarada / urīfa* “... стала

... окупувала ... вигнала ... відома ...”; бездієслівна іменна предикація після форм імені-займенника *huwa*), б) суб’єктивна модальність впевненості мовця у вірогідності змісту (засоби вираження: протиставна частка *lakinna* “проте”, яка граматично вимагає постановки наступного імені після себе (*’aḥṭara*) у формі знахідного відмінка), в) суб’єктивна модальність негативної якісної оцінки суб’єктом-адресантом текстових об’єктів (засоби вираження: референти *hīrbart ṣāmīyūlu* “Герберт Семюель” та *ḡayṣu-l-ḥāḡānāti* “армія аль-Гаджана” співвідносяться з лексичними сполученнями – *’aḥṭaru ’a’ māli* “найсерйозніша справа”, *’ismun mudallilun* “оманлива назва”, *’inšā’u wa tadrību wa taslīhu milišiya li-l-yuhūdi* “створення, підготовка та озброєння єврейської міліції”, *’iḥtalla falisṭīna* “окупувала Палестину”, *ṭarada ’ahla-hā* “вигнала її мешканців”, *an-nakbatu* “лихо”, – у яких встановлюється негативна оцінка дій Герберта Семюеля й армії аль-Гаджана).

Приклад 3 [7]:

[*wa bi-r-ragḡmi min ’anna-hu duhiṣa fī ḡawlāti-hi min ḥuṣūbati-l-’arādī wa naṣāfi-l-muzārī tna-l-falisṭīniyyūna wa ḡawdati-l-fawākīhi wa-ṣ-šimāri-l-latī zara ’ū-hā wa ’stiqbāli-him la-hu bi-kulli ḥarāratin wa karamin / ’illā ’anna-hu waṣafa-hum bi-’alfāzin ’unṣuriyyatin / wa tamannā / wa huwa yaḡūlu fī tilka-s-suhūli wa-t-tilāli-l-ḥaṣibati / ’an yaḥtafiya hawlā’i-l-falisṭīniyyūna wa yaḥḥabū ’ilā-l-ḡaḥīmi wa ya’ tīya makāna-hum-l-’isrā’īliyyūna-l-qudamā’u li-yasta’īdu ’arḏa’ aḡdādi-him*]

“Незважаючи на те, що родючість земель, працьовитість палестинських фермерів, висока якість вирощуваних ними фруктів й плодів, а також їхня гостинність здивувала [англійського консула Джеймса Фана (*’al-qinṣulu-l-’ingīlīziyyu ḡīms fan*)] під час його подорожей, усе ж він описав їх расистськими словами і, мандруючи тими родючими рівнинами й пагорбами, побажав, щоб ті палестинці зникли та пішли до пекла, а на їхнє місце прийшли давні ізраїльтяни “зادля повернення землі своїх предків””.

У висловленні прикладу 3 встановлено такі типи модальності: а) об’єктивна реальна модальність (засоби вираження: форми дієслів минулого часу дійсного способу *duhiṣa / zara ’ū / waṣafa / tamannā* “... здивувала ... вирощуваних ... описав ... побажав ...”; форма дієслова імперфекта у значенні минулої одночасної дії – *yaḡūlu* “під час його подорожей”), б) об’єктивна ірреальна модальність бажаності змісту висловлення (засоби вираження: частка *’an* “щоб” і наступні дієслова умовного способу (кон’юнктиву) імперфекта *yaḥtafiya* “зникли”, *yaḥḥabū* “пішли”, *ya’ tīya* “прийшли”), в) суб’єктивна модальність негативної якісної оцінки суб’єктом-адресантом об’єкта висловлення – “Джеймса Фана” (засоби вираження: синтаксичне протиставлення змісту першої частини висловлення після сполучення часток з іменем – *wa bi-r-ragḡmi min ’anna* “незважаючи на те, що...” другій частині після часток – *’illā ’anna* “усе ж ...”, що втілює авторське обурення діями референта “Джеймс Фан”), г) суб’єктивна модальність оцінки ситуації з погляду серйозності (засоби вираження: форма авторизації – кваліфікація мовцем-адресантом інформації щодо джерел чи способів її отримання, за допомоги якої уможливується викладення “своїї” й “чужої” інформації з суб’єктивного погляду мовця [5, с. 10, 36], – коли адресант подає у лапках мову референта: *’li-yasta’īdu ’arḏa’ aḡdādi-him* – “задля повернення землі своїх предків”; при цьому слід зазначити, що у межах авторизованих слів референта реалізується об’єктивна ірреальна модальність мети, виражена дієсловом умовного способу імперфекта після частки *li-* “задля”, що отримує український перекладацький відповідник “повернення”).

Приклад 4 [7]:

[*bi-t-ṭab’i ’anna ḥāzihi-l-musta’ marāta-ṣ-ṣaḥyūniyyata taḥawwalat ’ilā qilā’in ’askariyyatin taḥzunu-s-silāḥa wa tudarribu-l-ḡunūda-’sti’ dādan li-l-’inqidādi ’alā falisṭīna*]

“Звісно, що ці сіоністські колонії перетворилися на військові фортеці, де запасалася зброя й тренувалися солдати у підготовці до окупації Палестини”.

У висловленні прикладу 4 встановлено такі типи модальності: а) реальна об’єктивна модальність (засоби вираження: форми перфекта та імперфекта дієслів у значенні минулого тривалого часу *taḥawwalat / taḥzunu / wa tudarribu* “перетворилися ... запасалася ... й тренувалися ...”), б) суб’єктивна модальність впевненості мовця щодо вірогідності змісту висловлення (засоби вираження: прийменник з іменем, часткою й наступним іменем, виділений кінцевою голосівкою фатхою – *bi-t-ṭab’i ’anna* “звісно, що”); в) суб’єктивна модальність негативної якісної оцінки суб’єктом-адресантом об’єкта висловлення – *musta’ marāta-ṣ-ṣaḥyūniyyatu* “сіоністські колонії” (засоби вираження: негативно марковане словосполучення *’inqidādu ’alā falisṭīna* “окупація Палестини”).

Приклад 5 [7]:

[*wa ’aḡamu ḥāzihi-l-maṣā’ibi bada’at ’āma ’alfin wa tis’i mi’atin wa sab’ata ’aṣara ’indamā’ a’ṭat birīṭāniyā wa ’da balfūr wa fataḥat ’abwāba falisṭīna li-’sti’ mārin ’ūrūbiyyin ḡadīdin / qatala-l-baṣara wadamara-l-ḥuḡara wa maḥā-ḡ-ḡikra // ḥāzihi ’akbaru-l-miḥāni-l-latī lam yaturra ’alā falisṭīna miṣla-hā munḡu ’arba’ati ālāfi ’āmin / wa lakinna-hā lā budda’ an tazūla*]

“Найбільше лихо почалося у 1917 році, коли Британія видала Декларацію Бальфура й відкрила двері Палестини новому європейському колоніалізму, що вбив людей, зруйнував будинки й стер пам’ять. Це (є) найбільше горе, яке будь-коли за чотириста років переживала Палестина, однак необхідно, щоб воно завершилося”.

У прикладі 5 у двох висловленнях, об’єднаних спільним контекстом (загальною сукупністю умов розуміння), встановлено такі типи модальності: а) об’єктивна модальність реальності (засоби вираження: форми дієслів минулого часу дійсного способу – *bada’at / a’ṭat / fataḥat / qatala / damara / maḥā* “... почалося ... видала ... відкрила ... вбив ... зруйнував ... стер ...”; дієслово усіченої форми зі значенням заперечення минулого часу – *lam yaturra* “будь-коли ... переживала ...”; бездієслівна іменна предикація, що передає постійно притаманну ознаку підмета – *ḥāzihi ’akbaru-l-miḥāni* “це (є) найбільше лихо”), б) ірреальна об’єктивна модальність необхідності (засоби вираження: частки умовного способу з наступним дієсловом у фатховій формі – *lā budda’ an* “необхідно, щоб ...”), в) суб’єктивна модальність, що полягає у негативній якісній оцінці суб’єктом-

адресантом об’єктів висловлення (засоби вираження: референт – *birṭāniyā* “Британія” – співвідноситься з негативно маркованими словосполученнями: *’a ʿat birṭāniyā wa ʿda balfūr* “видала Декларацію Бальфура”, *’ažamī hāžihī-l-mašā’ibi* “найбільше лихо”, *’isti mārun ’ūrūbiyyun ḡadīdun* “новий європейський колоніалізм”, *qatala-l-bašara wadamara-l-ḥuḡara wa maḥā-ż-żikra* “вбив людей, зруйнував будинки й стер пам’ять [Палестини]”; референт – *hāžihī* “це”, – що з контексту набуває значення “руйнівного й вбивчого європейського колоніалізму”, співвідноситься з негативно маркованим сполученням “найбільше лихо”), г) суб’єктивна модальність оцінки ситуації з погляду серйозності (засоби вираження: інверсія підмета “найбільше лихо” *’ažamī hāžihī-l-mašā’ibi*), д) суб’єктивна модальність впевненості мовця щодо вірогідності змісту висловлення (засоби вираження: поєднання часток з іменем – *lam mišla-hā tunẓu* “будь-коли”).

Таким чином, у всіх наведених прикладах висловлень зі статті С. Абу Сетти виявлено текстотвірне домінування суб’єктивної модальності негативно оцінки суб’єктом-адресантом текстових об’єктів. При цьому, якщо значення негативною якісною оцінки суб’єктивної модальності переважно виводиться у лексичній формі (тобто експліцитно за допомогою негативно маркованої лексики), то логіка цього значення (особливості поведінки мовця, пов’язані з його емоційно-оцінним відношенням щодо тексту [4, с. 146]) визначається опосередковано (імпліцитно) за допомогою контексту й пресупозиції, що становить у широкому значенні спільний досвід, спільні попередні відомості про явище, подію, стан речей тощо, якими для порозуміння повинні володіти комуніканти [2, с. 352]. Згідно з Дж. Еспозіто [3, с. 80] можна припустити, що у пресупозиції С. Абу Сетти створення Ізраїлю в 1948 р. розглядається як найяскравіший приклад бажання європейського колоніалізму тримати арабів слабкими і розрізненими, а сам Ізраїль вважається європейсько-американською колонією посеред арабської нації.

Апріорний комунікативний смисл тексту адресанта полягає у висловленні крізь призму домінантної суб’єктивної модальності якісно-негативно оцінки щодо “нового європейського колоніалізму”, який сприяв “окупації Палестини”, що стало, як наслідок, “найбільшим лихом”; апріорний комунікативний смисл тексту постає як явлена інтенція адресанта в апостеріорному комунікативному смислі; водночас комунікативний апріорний смисл адресата полягає в очікуванні наміру адресанта повідомити про вплив європейської (західної) культури на арабську (східну) культуру; при цьому комунікативний апріорний смисл адресата детермінується заголовком тексту – “Європа повертається до Єрусалима”; натомість комунікативний апостеріорний смисл адресата, що полягає у співпадінні/неспівпадінні комунікативних очікувань адресата з комунікативним смислом адресанта, залежний від контексту (а саме від ситуативного контексту на рівні соціально-психологічного виміру [2, с. 72], що виявляється у нормах і культурних чинниках, прийнятих у суспільстві, які в даному випадку виходять на міжкультурну лінію “Схід-Захід”); тобто апостеріорний комунікативний смисл адресата залежить від його конкретних очікувань (сприйняття або несприйняття у широкому розумінні впливу Заходу на Схід як негативного), а саме від ствердження/заперечення пресупозицій адресанта (його фонових знань загалом), які, задля уникнення комунікативного провалу, повинні бути спільними як у адресанта, так і в адресата; тому можна припустити, що комунікативна роль адресанта для східного адресата буде визначатися як об’єктивна (роль спостерігача-оглядача), а для західного – як суб’єктивна (роль спостерігача-коментатора): цей факт пояснює, чому адресант вводить у комунікативний смисл тексту модальність істинності, оскільки у даному випадку авторський текст у цілому адресується передусім східному читачеві, який найвірогідніше поділятиме з автором його пресупозиції.

Отже, модальність тексту загалом виступає ставленням автора до повідомлюваного, виражає його позиції та ціннісні орієнтації, на основі яких формуються апріорний й апостеріорний комунікативні смисли адресанта та адресата. Звідси модальність виявляється апріорно як очікування адресатом реалізації конкретних модальних відношень адресанта у побудові тексту (зокрема, публіцистичного), що відповідає актуальним контекстним і ситуативним умовам спілкування, чи апостеріорно як реалізація у тексті визначених модальних відношень адресанта, що, залежно від ситуації й контексту спілкування, або співпадають, або не співпадають з комунікативними очікуваннями адресата, детермінуючи, таким чином, успішність/неуспішність комунікації, особливо у міжкультурному контексті.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики: Монографія / Флорій Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 376 с.
3. Еспозіто Джон Ісламська загроза. Міф чи реальність? / Джон Еспозіто; пер. з англ. І. Саповський. – Львів : Кальварія, 2004. – 336 с.
4. Финкильберг Н. Д. Арабский язык. Курс теории перевода / Н. Д. Финкильберг. – М. : Восток-Запад, 2004. – 232 с.
5. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Укр. енцикл., 2004. – 824 с.
6. Языкознание: Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Ярцева. – 2-е изд., репр. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
7. Salmānu ’Abū Satta / ’Urubbā ta’ūdu ’ilā-l-Qudsi [Електронний ресурс] / Salmānu ’Abū Satta. – Режим доступу : http://www.alarabimag.com/arabi/Data/2009/5/1/Art_88743.XML